

Բ Ե Ջ Մ Ե Վ Է Պ

Օ Ր Ե Գ Ի Ր

ԲՆԵԿԸՆ, ՏՆՏԵՍԵԿԸՆ ԵՒ ԲՆԵԸՍԻՐԵԿԸՆ

ԳԻՏԵԼԵՑ

Ա. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 24.

1843

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 15.

ԲՆԵԿԸՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆՔԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՊԵՆԻ ԿԵՆՈՒՄ :

ՆԱԹԱՍՏԱՆԻ համար շատ եւրօպացի ճանապարհորդներ կրսեն, թէ աշխարհիս մէջ էն բարձր դիրք ունեցող՝ երկիրն է. անոր համար թէ և բարեխառն կլիմայի տակ կիյնայ, բայց իրեն ցուրտը խիստ սաստիկ է. չորս հինկ ամիս միակերպ ձմեռ կըլլայ, և լեռնոս տեղումները անտանելի ձիւն ու սառնամանիք : Բայնկ ցուրտ երկրի մէջ չեն կրնար ծառերն ու անտառները ինչպէս որ պէտք է մեծնալ, և շատ տեղ՝ ինչպէս է Կարնոյ գաւառը՝ ընդարձակ դաշտերուն մէջ հազիւ մէկ քանի ցած ծառեր թուփեր կըտեսնուին : Բայ բանը միայն մերօրերուն դիպուածական բան չսեպուի. վասն զի մեր պատմիչներէն զատ Ստրաբոն ու Պլինիոս ալ ասանկ կըվկայեն, և ասոր պատճառը ցրտութիւնը ըլլալուն մէկ բնագէտ մը չտարակուսիր :

Հայտնի է թէ ան կողմի բնակիչները վառելու համար անտառ ու փայտ չունենալով ինչ խեղճութեց

մէջ կիյնային՝ թէ որ իրենք մտածած չըլլային զանազան հնարքներով ցրտին դիմացը առնելու. վասն զի նախ իրենց տունը թանձր ու հաստ հողէ պատերով ու ծածքերով կըլինեն, որ դրսի ցուրտը ներս չթափանցէ : Երկրորդ, իրենց տանը մէկ կամ շատ շատ երկու լուսամուտ կըբանան, ան ալ հազիւ կրնան թղթով կամ մազաղաթով պատել ու դրսի ցուրտը արգիլել : Երրորդ, տուները ընդհանրապէս գետնի վրայ մէկ յարկ՝ ըլլալով, տանը մէկ դին կենդանիներ կըկապեն, որ անոնց տաքութեամբ իրենք ալ պաշտպանին. իսկ թէ որ տուներնին կրկնայարկ է, տակի յարկը եզներու բնակութեանը համար պահած է՝ որ պէս զի վրայի բնակարանն ալ տաք մնայ : Չորրորդ, կերակրի համար վառելու փայտը կամ ածուխը խիստ սուղ ըլլալուն՝ շատ անգամ պաղ ու տեղիքներով կանցընեն, և կերակուրը եփելու համար ալ ձեռնաթար կըգործածեն, ան ալ ինչպիսով եամբ :

Բայ կողմանէ շատ նեղութիւն կը

1 Երկրի մը դիրքը կամ բարձրութիւնը չափելու համար միշտ ծովուն երեսէն սեպելու է :

քաշին ատենով Ռիտանիոյ ժողովուրդներն ալ. բայց ետքի տարիներս գետնի ածուխով իրենց կարօտութիւնը լեցնելէն ետքը, հիմա ուրիշներուն ալ վայելել կուտան: Արեւնայ թէ մեր երկիրներն ալ աս կողմանէ հարուստ պիտի ըլլայ. բայց կրնայ որ մեր ազգին ուսումնականները մասնաւոր ջանքով փնտռեն ու գտնեն, և օսմանեանց ու ռուսաց տէրութեան դիմացը արդիւնք ցուցնելով իրենց կարօտ եղբարցը պիտոյքը լեցնեն ու խեղճութիւննին վերցնեն:

Հիմա նայինք թէ ինչ է հանքային ածուխը, և անոր վրայ ինչ գիտելիքներ կան:

Վետնի տակէն կելլէ փխրուն քարի տեսքով սև ու ձիւթի պէս փայլուն նիւթ մը, որ կրնայ բռնկիլ ու կրակ դառնալ. աս տեսակ հանքը կը սուրի գետնի ածուխ, և տնտեսական գործածութեց շատ պիտուական է:

Վետնի ածուխը իրեք տեսակ կըլլայ. քիւղային կիպարարտ ածուխ, չոր ածուխ, և դիմահար ըսուած ածուխ: Քիւղայինը փայլուն սևութի մը ունի, դիւրավառ է, և մէկ քառակուսի ոտնաչափը 91 լիտր կըկշռէ. վառելու ատեն եփելու պէս կուռի, կը հալի, և բոլոր կտորը մէկ զանգուած կըլլայ. բոցը ճերմակ է, տաքութիւնը խիստ սաստիկ, և ծուխին հոտը գանելի չէ: Քիւղայ ամէնէն աղնիւ տեսակն է որ ամէն տեղ չգտնուիր, և մէկալ տեսակներուն նայելով շատ սուղ է:

Չոր ածուխը առջինէն աւելի կոշտ ու կարծր է, և դժուարաւ կըկոտորուի. գոյնը մէկալին չափ սև չէ. աւելի դժուարաւ կըվառի, ամենեւին չուռի, բոցը դեղնի ու կապուտի կը զարնէ, և ծուխը գարշահոտ ու անախորժ կըլլայ:

Վիմահար ըսուած ածուխը աւելի գեղնափայլ է, դիւրաւ կըկոտորուի և ամէն մէկ կտորին ձեւը խորանարդ կըլլայ. դիւրավառ է, բոցը պայ-

ծառ, և ջերմութիւնը թոյլ. ասոր մէկ քառակուսի ոտնաչափը 86 լիտր կըկշռէ: Քստեսակ ածուխն ալ շատ տեղ չգտնուիր:

Չգիտցուիր թէ գետնի ածուխին սկիզբը ինչ է. հիմակուան երկրաբանները զանազան կարծիքներէն ետքը միաբան կրնգունին թէ ածուխին սկիզբը փայտ պէտք է ըլլայ. և իրենց կարծեաց հաստատութիւն կըսեպեն ան՝ որ շատ անգամ ածխահանքերու մէջ գտնուած են մեծամեծ ծառեր ամբողջ մնացած, և բոյսեր՝ ճիւղեր՝ տերեւներ, որոնց ամէն կտորը ածուխ դարձած է, քովի ածուխներուն նման ամենեւին: Քսկէ զատ ածուխին մէջի ձիւթային մասունքը զատելով կը տեսնուի որ մնացած նիւթը բոլորովին նման է հասարակ փայտի բաղկացուցիչ նիւթերուն, և քիչ մը աւելի ալ ամոնիաք կըգտուի: Քայց թէ ինչպէս կրնայ ըլլալ որ այսչափ մեծամեծ հանքերուն սկիզբը փայտ ըլլայ խելք չհասնիր. իսկ բնագէտները կերպ կերպ մեկնութիւններ տալով և իրենց կարծիքներուն հաստատութիւն բաւական պատճառներ գտնելով կըսեն թէ ածխային կազմութենէն առաջ երկրի վրայի ծառերը հսկայաձև ու մեծամեծ ծառեր էին, մանաւանդ Քոփեր՝ ըսուած ծառերուն տեսակները. և ո՞ր գիտէ, կըսեն, ինչ դիպուած է աս ծառերը կոտորուելով ջրերու մէջ մնացին, ու ձիւթային ջրերէն ածուխ դարձան: Քսկ ամոնիաքին համար ալ կըսեն թէ ան ջրերուն մէջ ուր որ փայտերը մնացած են՝ կըգտնուին եղերնաւ շատ կենդանիներու սատակներ:

Հիմա տեսնենք թէ գետնի ածուխը ո՞ր տեսակ հողերու մէջ կըգրտնուի, և ինչ նշաններով կրնանք գրտնել իրենց հանքը:

Ա. Վիտնալու է որ գետնի ածուխը ամէն հողի մէջ չգտնուիր, ոչ էն հին հողերու այսինքն կրանիթի կամ

ուրիշ հրային հողերու, և ոչ էն նոր կրային հողերու կարգերուն մէջ. հապա կը գտնուի միայն հին կրային կազմութեանց ու կաւային հողերու մէջ. Եւ աս հողերը ճանչնալը ուսմամբ պէտք է սորվիլ:

Բ. Ընդհանր հանքը գտնին երեսէն շատ խորունկ չլլար. հանքին թանձրութիւնը տեղ տեղաւելի տեղ տեղ պակաս է, և խիստ ազնիւ տեսակ հանքը ձորերուն քովերէն կելլէ, և կերենայ թէ ատենով հոն տեղունաքը վազուկ ջրի կամ լճի եզերքէն եղեր:

Գ. Կտրտած կամ նոր բանած հողին վրայ սե սե նշաններ կերենան, շատ անգամ ալ ածուխի կտորուանք:

Դ. Գետերուն կամ վազուկ ջրերուն եզերքը կը տեսնուին ածուխի փշրանք կամ կտորուանք:

Ե. Զիւթային վազուկ ջրերն ալ ածուխ գտնուելուն նշան են:

Զ. Ուսկից որ սեւագոյն կաւ կելլէ, յայտնի նշան է որ հոն ածուխի հանք ալ կը գտնուի:

Երես սովորական նշաններն են. բայց փնտռելու ատեն դիտելու է ձորերուն մէջ լեռներուն մօտերը, ուր որ աւելի դիւրաւ աչքի կը զարնէ ամէն տեսակ հողերուն զանազանութիւնը. և թէ որ աս բաւական չլլայ՝ պէտք է տեղ տեղ հողը կտրտել ու պէտք եղած փորձերն ու զննութիւնները ընել. և թէ որ ստոյգ կերպով գտնես ածուխի պզտի կտոր մըն ալ՝ անտարակոյս անտեղունաքը կը գտնուի ածուխի հանքը:

Շատ անգամ փորելու ատեն ածուխի հանքին չհասած՝ կը հանդիպի մթնագոյն կրային հողի կարգ մը, որուն մէջ կը գտնուին տեսակ տեսակ խղունջներ և եղջիւրաձև խղունջներ, որ ամոնիթ կըսուին. անմիջապէս աս հողին տակն է ածուխին հանքը:

Նոս տեղս քանի մը խօսքով յիշենք նաև Եւրոպայի գլխաւոր ածխահանքերը:

Բրիտանիա մեծ ածուխի հանքերը

Լոնդոնայի ու Կովտիայի մէջ են, անանկ որ միայն Լիւքսալի ածխահանքին մէջ վաթսուն հազար գործաւոր կը բանի կրսեն, և թէ անգղիացւոց հարստութեան մեծ պատճառն աս է: Գաղղիայի հանքերը իրաւ է որ Լոնդոնայի հանքերուն չափ մեծ չեն, բայց թուով խիստ շատ են, այսինքն կըսուի հարիւր երեսուն ու վեց ածխահանք: Պելճիան աս կողմանէ շատ հարուստ է, մանաւանդ Սոն, Իէթ և Շարլըրուա քաղաքներուն քովի մեծամեծ ածխահանքերը, և բոլորին թիւը կը հասնի ինչուան իրեք հարիւր յիսուն. և կրսեն թէ քսան հազար հոգի կը բանին անոնց մէջ: Գերմանիայի մէջ ածխահանք քիչ կայ, եղածներն ալ առատ ածուխ չեն բերեր և տեսակը լաւ չէ. իսկ Շուետ, Նորվեգիա և Ռուսաստան գրեթէ ամենեւին չունին: Իտալիայի, Օւիցերիի, Սպանիայի և Փորթուգալի մէջ խիստ քիչ կը գտնուի: Եւրոպայէն ետքը՝ մեծամեծ ածխահանքեր ունի Ռուսիկան. իսկ Ռուսիայի ու Ռուսիկէի մէջ գտնուի նէ ալ ինչուան հիմա ետեւէ ինոզ ու հանող չէ եղած:

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լէս Էմ Գալէս:

Բրիտանիա մէջ ինչուան հիմա տեսնուած թէ ծովու և թէ ցամաքի կենդանիներուն մէջ ամէնէն մեծը կէտն է, որ պալէնա ալ կըսուի. ձիագետին, ռնգեղջիւրը և փիղը ասոր համեմատութեամբ մէյ մէկ պզտի կենդանիներ կըսեպուին: Ոմանք կըսեն թէ կէտը ինչուան 300 ոտք երկայնութիւն կունենայ, և ծանրութիւնը ինչուան 150,000 քիլոկրամ կը գնեն. բայց հիմակուանները 60էն